İÇERDEN REJİM DEĞİŞTİRMEK: 11 EYLÜL SONRASI PAKİSTAN

Shehla Khan
Çev: Cemalettin Haşimi

'Pakistanın kampanyamızı destekleyen tavırlar almasıyla, önümüzdeki yıllarda daha da gelişip güçlenecek olan bir ilişkinin temelleri atılmış oldu.'

Colin Powell[1]

'Karşılığı verilmemiş terör, sadece binaları yerle bir etmekle kalmaz meşru hükümetlerin istikrarını da tehdit edebilir. Biz buna izin vermeyeceğiz.'

George W. Bush[2]

11 Eylülden sonra, "rejim değişikliği", ABD dış politika pratiğinin şekillenmesinde temel bir prensip olarak kabul edildi. Sadece ABD hükümetini eleştirenler değil aynı zamanda onu destekleyenler de, rejim değişikliğiyle bağlantılı jeopolitik yeniden-şekillendirmeleri Amerika'nın tek taraflı/tek yanlı yeni ruhunun somut bir örneği olarak görmekteler. Bu durum, devletleri ve hükümetleri, kendi hegemonik arzularına göre düzenleyen ve manevra özgürlüğünü kısıtlayan çok yanlı inisiyatifleri göz ardı eden bir tür imparatorluk mantığının ortaya çıkması olarak açıklanabilir. Aynı şekilde, rejim değişikliği siyaseti, El-Kaide'ye karşı yürütülen savaşın görece sınırlı amaçlarının çok ötesine geçecek şekilde, emperyal dizayna yeterince boyun eğmediği düşünülen hükümetleri

1 *U.S. Foreign Policy Agenda* Vol.6, sayı: 3 Kasım 2001: 6.
2 Ibid., s. 2.

hedef kılmayı da meşrulaştırmaktadır. Brooks ve Wohlforth'un tumturaklı ifadeleri ABD tektaraflılığının kapasitesine dair iyi bir örnektir: "Amerikan gücünün kaynakları o kadar çeşitli ve dayanıklı ki Amerikan dış politikası bugün zorunluluklar alanında değil, seçenekler alanında hareket etmektedir" ve bu yüzden "şimdi ve yakın gelecekte ABD, diğer devletleri emrettiği şeyleri yapmaya zorlayacak ya da ikna edecek çok geniş güç kaynaklarına sahip olacaktır."[3] Brooks ve Wohlforth'un deyişini farklı şekilde kurarsak, 'seçenekler alanında değil zorunluluklar alanında belirlenen diğer ülkelerin dış siyasetini'; ABD, silahlı, teknolojik, ekonomik, siyasi ve ideolojik araçlardan oluşan zorlayıcı gücünü tek tek veya hepsini bir arada kullanarak biçimlendirir ve bununla beraber Amerikan gücüne atfedilen özellikler ve hareket özgürlüğü, rejim değişikliği için bir rasyonalite oluşturur. Aynı şekilde, Brooks ve Wohlforth'un yorumu, üstü kapalı olarak, ABD'ye, görünüşte açık uçlu, sınırsız şekillerde gerçekleşebilecek rejim değişikliğinin yörüngesini algılayabilecek, panoptik bir vizyona sahip olma özelliği atfeder. Yazının yazıldığı dönemde Irak ilk ve en önemli hedef olarak sürekli gösterilirken[4], bu uyarılar aynı zamanda diğer rejimlere yönelik bir tür uyarı işlevi görmektedir. Bu bağlamda en önemli gelişme de; Bush'un Hatemi hükümetini alenen itham etmesi[5], ve Suudi Arabistan'ı Ortadoğu'da Amerikan çıkarlarının "en tehlikeli muhalifi ve şer odaklarının özü" olarak tarif eden gizli Pentagon brifinginin sızdırılması oldu.[6]

ABD tarafından, 11 Eylül sonrasında yürürlüğe konulan siyaset ve ona atfedilen gözetim işlevleri, rejimlerin verilen hükümlerle yaşamasına izin verildiği veya yok edildiği, zayıflatıldığı veya güçlendirildiği bir senaryoyu düşündürtüyor. Farklı sosyal bilim dallarında, global çağda, devlet sınırlarının esnekleşmesi, ulus-ötesi ticaret ve sermaye akışının hızlanması, kültürel ve teknolojik alışverişin yoğunlaşması ve hatta uluslararası suç şebekeleri; Westphalia devlet sistemini tehdit etme ve egemenlik tanımı dahil temel varsayımları dönüştürme süreci olarak ele alınmaktadır. Fakat, global hegemonik bir güç tarafından, ona aynı kuvvetle karşı koyabilecek bir gücün yokluğunda, bazı rejimlerin zayıflığının manipüle edilmesi veya bunların tamamen ortadan kaldırılması ihtimali bu tartışmaya yeni bir boyut eklemektedir. Bu bağlamda Pakis-

3 Brooks S. G. , Wohlforth W.C. 'American Primacy in Perspective' *Foreign Affairs*, Temmuz/Ağustos 2002.

4 Colin Powell'ın sözlerine göre: "Irak'la ilgili olarak, ABD hükümeti, uzun yıllardan beridir, bir rejim değişikliğinin hem bölgenin hem de Irak halkının çıkarları açısından en iyisi olduğunu düşünmektedir... Şu an bunu sağlayabilecek bir çok ihtimali değerlendiriyoruz." *The Guardian*, 13.02.2002.

5 Bush'a göre, İran'da "uzlaşmaz, yıkıcı siyasetler" hakimdir, İranlı liderler "reformu engelledikleri halde, bunun semeresini haksız bir şekilde almaktadırlar." Bu dönemde, Bush, İran'ın "Amerika'dan daha iyi bir dostu" olmadığını söylediği İran halkını dinlemesi gerektiğini söylemişti. *Washington Post*, 13 Temmuz 2002.

6 *The Independent*, 8 Ağustos 2002.

tan, rejim değişikliği anlatısının açıklanması için ilginç bir örnek-olay özelliği göstermektedir. Taliban rejiminin tasfiyesi gibi, dışardan bir müdahale ile bir rejimin yerinden edilmesi olarak biçimlenen, dışardan rejim değişikliğinin ortodoks modelinden ziyade, Pakistan, içerden rejim değişikliğinin tipik bir örneğini sergilemektedir. Bu, dışardan yaratılan beklenmedik durumlara karşı bir cevap olarak; mevcut bir rejimin iç ve dış siyasetinde temel siyasalarının, ve önceliklerinin dönüştürülmesi şeklinde yaşanmıştır.

Müşerref'in Amerika'nin "teröre karşı savaşında" "sınırsız destek" teklifi ve sonrasında Afganistan'a yönelik saldırılarda Pakistan'ın cephenin en ön tarafındaki devlet olarak konumlandırılması, "*stratejik derinlik*" olarak bilinen ve Necibullah hükümetinin devrilmesinden beri Pakistan'ın Afganistan sorununa yaklaşımını ifade eden konumundan radikal bir geri çekilmeye işaret etmektedir. Fakat, söz konusu savunmacı dönüşümün sonuçları dallanıp budaklandı ve ekonomi, siyaset, iç güvenlik, ve toplumsal-ideolojik katmanlara kadar farklı birçok alanı içerecek şekilde genişledi. Bütünlük içinde ele alındığında, bu değişiklikler, yalnızca emperyal hegemonyanın tesisi ve sağlamlaştırılması için yardımcı yapıları biçimlendirmek ve kurmakla kalmamış, aynı zamanda, mütekabiliyeti ve ortaklığı, hegemonik güç ve yandaşı arasındaki büyük güç farkını bir yere kadar meşrulaştıracak şekilde süreklileşmiştir. Aslında ilişkinin sağlamlaşması, siyasaların ve süreçlerin tek yönlü, tek boyutlu bir analizini engellemektedir. Tam tersine, sağlamlaşma ve süreklileşme, tüm bu süreçlerin bir büyük gerçeğin, emperyal boyutun, simgeseli haline geldiği iki yönlü bir perspektifi gerektirir. Bu bağlamda, Pakistan'daki rejim değişikliğinin kritik yönlerinin ve bunların ima ettiklerinin iki yönlü analizi, bu değişikliğe; "dağınık hegemonyalar"[7] veya bir rejimin hegemonya dürtüsü ile global yeniden-şekillendirme arasındaki çakışma-benzeşme ışığında bakmayı gerektirmektedir. Bunun yanında özel olarak, Müşerref hükümetinin, stratejik derinlik siyasetinden radikal bir şekilde geri çekilmeyi meşrulaştırmak için başvurduğu, "ulusal çıkarı" koruma iddiasını sorgulamak gerekmektedir. Müşerref'in samimi olup olmadığı tartışmasına girmeksizin, farklı bir ulusal çıkar kavramının, geniş bir emperyal çıkar tanımından bağımsız bir şekilde geçerli olabilme ihtimalinin oldukça tartışmalı olduğunu söylemek gerekiyor; çünkü bunlar siyasaların biçimlenmesinde otonomi ile ilgilidir ve esas olarak egemenliğin temelini oluştururlar.

Bu makale Pakistan'da rejim değişikliği sürecini tasvir ederek bu tartışmaya katkı sağlama amacını taşıyor. İlkin, 11 Eylül öncesinde "Stratejik Derinlik" siyasasıyla ilgili olarak ortaya çıkan gerilim, eleştiri ve tartışmalar özetlenecektir. Bu bağlamda ikinci bölüm, 11 Eylül sonrasında bu siyasanın tasfiyesi ve zo-

7 I. Grewal and C. Kaplan (eds.) *Scattered Hegemonies* (Minnesota: University of Minnesota Press, 1994).

runluluklar söylemi aracılığıyla, mevcut paradigmatik dönüşümün rasyonelleştirilmesini incelemektedir. Üçüncü bölüm, rejim değişikliğinin toplumsal hayatın farklı katmanlarındaki sonuçlarını inceleme ve bunları emperyal hegemonya bağlamına yerleştirmeyi amaç edindi. Son bölüm ise, makaledeki temel argümanların bir özetinden oluşuyor.

I
Stratejik Derinlik ve Yeniden Ele Alınan Cihat

Pakistan'ın, 1979 Sovyet işgaline karşı verilen Afgan cihadındaki rolü oldukça iyi biliniyor. Sovyet askerlerinin geri çekilmesi ve Sovyet yanlısı Necibullah hükümetinin devrilmesiyle beraber, Pakistan'ın Afganistan siyaseti, *Stratejik Derinlik* kavramıyla ifade edilen bir çerçevede belirlendi. Bu siyasetin temel amacı; Pakistan'ın dar coğrafyasının dezavantajlarını telafi etmek, Kabil'de dost bir rejimin güçlenmesini sağlayarak yeni bir düşman-komşunun ortaya çıkmasını önceden engellemek, ve, Pakistan ordusunun hareket alanını genişletmek ve derinleştirmektir. Bu siyaset ilk olarak, başta Sovyet işgaline karşı CIA ile yakın işbirliği sayesinde 1980 sonrasında oldukça etkili olan Pakistan İstihbarat Servisi olmak üzere Pakistan ordusunun bazı birimleri ile Taliban arasında yakın işbirliği şeklinde hayata geçirildi. Taliban'a verilen askeri destek aynı zamanda Pakistan'ın; daha sonra Kuzey İttifakı'na karşı verilen savaşta Taliban'ı destekleyen ve Keşmir'deki Hindistan işgaline karşı *intifadayı* sürdüren Pakistan içindeki değişik dini grupların silahlı kanatları veya mücahit gruplarla[8] kurduğu ilişkide de etkili oldu.

1990'ların sonuna doğru, Pakistan'ın Taliban'a ve diğer mücahit gruplara verdiği destek; Pakistan'da Batı hayranı, seküler entellektüeller, ekonomi ve siyaset elitlerinin geniş bir kesiminden gelen yoğun eleştirilerle karşılaştı. Pragmatik kaygıların ve ideolojik duruşların içice geçtiği bu eleştirilerde üç temel argüman ileri sürülmekteydi. İlk eleştiri; müesses nizam ve mücahit gruplar arasındaki ilişkilerin, bu gruplara büyük bir güç ve bağımsızlık kazandırmakta olduğu, hükümetlerin otoritelerinden kurtulabilme gücü verdiği ve sonuç olarak Pakistan'ın Talibanlaştırılmasına yol açabilecek bir durum yarattığı şeklindedir.[9] Talibanlaşma korkusunu sürekli olarak dile getiren elit kesimler, aşırı derece de Batı hayranı veya seküler eğilimlere sahip olmayan orta sınıfın; İs-

8 Hizb-ül Mücahit, Hareket-i Mücahit, Ceyş-i Muhammad, Leşker- i Tayyiba gibi gruplar. Ayrıca bkz. Jessica Stern, 'Pakistan's Jihad Culture' *Foreign Affairs*, Aralık 2001.

9 Najam Sethi bu konuda şunları söylemektedir: 'Bu strateji çok zekice bir plan gibi görünebilir ama tüm sonuçlarıyla her şey oldukça açıktır. En kötüsü ekonomi alanında, statükocu yapıyı sürdürmesi ve Pakistan'ın yaratıcı modern bir ulus olarak yeniden doğuşunu engellemesidir. En kötüsü, ülkemizin Talibanlaşmasını hızlandırabilir ve gücü tükendiğinde Batıyla anlaşmazlıkları çözmekte acele edebilir." *The Independent*, 17 Eylül 2001.

lâmîleşmenin radikal formlarını reddetmesini, kendi görüşlerinin haklılığı olarak yorumladılar. Ayrıca Taliban yanlısı siyasete yönelik bir diğer rahatsızlıkta, *Deobandi*[10] dini-siyasi geleneğiyle arasında zihinsel farklar bulunan, Cemaat-i İslâmî gibi belli başlı dini partilerden geliyordu. Mesela, Cemaat-i İslâmî tarafından dini kurum ve okullardan mezun olanlar arasında yapılan bir araştırmada, mezunların sadece % 20'lik bir kısmının Taliban'a destek verdiklerini ifade etmeleri de bu durumun önemli bir göstergesidir.[11] İkinci eleştiri, elitlere göre, neo-liberalizmin zaferi olarak, Fukuyama'nın tarihin sonu teziyle tarif edilen globalleşme çağında, kısmen ABD kaynaklı ekonomik yaptırımlar,[12] yüzünden ağırlaşan güçlü bir ekonomik kriz yaşayan Pakistan'ın, büyümesine devam edebilmek ve sorunları çözmek için ABD'nin ve uluslararası finans kurumlarının iyi niyetine ve desteğine ihtiyacı olduğu şeklinde dile getirilmektedir. Daha açık haliyle bu, tarihin doğru tarafında kalabilmek için gereklidir denilmiştir. Üçüncü eleştiri ise, Pakistan'ın Afganistan meselesiyle bu kadar ilgilenmesi ve mücahit gruplarla devlet kurumlarının yoğun bir şekilde iç içe geçmesinin, Pakistan'ın istikrarsızlaşmasına ve ayrımcı etnik şiddetin keskin bir şekilde artmasına katkıda bulunduğu iddiasıdır.

Müşerref yönetiminin, 11 Eylül sonrasında Taliban'la ilişkiyi kesmesi ve halihazırda Pakistan içinde farklı kesimlerin eleştirileriyle karşılaşan bir siyaset pratiğini terk etmesi, rejim değişikliği meselesini sorunsallaştırmaktadır. Ayrıca; Müşerref'i iktidara getiren ve Navaz Şerif'in azledilmesiyle sonuçlanan Ekim 1999 darbesinden sonra, Müşerref zaten, Keşmir ve Afganistan'daki Pakistan siyasetinin gözden geçirilmesi için Clinton yönetiminden gelen baskılarla karşı karşıya kalmıştı. Bunun yanında, Hindistan'ın tezini destekleyerek "sınır ötesi terörizme" son verilmesini isteyen Washington, Pakistan'ı terörist devlet ilan etme tehdidiyle, nükleer deneme yasağı anlaşmasını tek yanlı olarak imzalaması için zorlamaktaydı. İkincisi, ABD, gerek doğrudan gerekse dolaylı yollardan Taliban'ı izole etmek ve zayıflatmak için Pakistan üzerinde baskı kurmaya başlamıştı. Amerika'ın Taliban'a yönelik düşmanlığı, ilk olarak Nairobi'deki büyükelçiliğin bombalanmasından sonra Bin Ladin'in korunması ve

10 1867 yılında, Delhi'ye 160 km uzaklıktaki Deoband'da ortaya çıkan Deobandi hareketi/okulu İngiliz hakimiyetine keskin muhalefeti ve İslâm'ın literal bir yorumunu yapmasıyla tanınmaktadır. Günümüzde, Taliban hareketinin zihinsel arka planını en çok belirleyen okuma biçimidir. Pakistan'da Sünni nüfusun % 15'e yakın bir kısmı bu geleneğe bağlıdır.

11 Cemaati İslâmî Partisiyle yapılan bir röportaj, Shehla Khan, Ağustos 2002.

12 Sovyetlerin Afganistan işgalini sona erdirmesiyle ABD için Pakistan'ın öneminin azaldığı bir dönemde 1990 yılında, nükleer programdan dolayı yaptırımlar uygulanmaya başlandı. 564 milyon dolarlık ekonomik ve askeri yardımın dondurulmasının yanı sıra, bedeli ödenmiş askeri araçların teslim edilmemesine kadar çok boyutlu yaptırımlar uygulandı. 1998 yılındaki nükleer deneme, Kargil'deki çatışmalar ve askeri yönetimin geri dönüşü gibi gerekçelerle yaptırımlar tekrar yürürlüğe sokuldu.

Taliban'ın UNOCAL gibi Amerikan petrol şirketlerinin faaliyetlerini sürdürmesine izin verecek olan Afganistan'ın siyasi ve askeri birliğini sağlamada başarısız olmasından sonra ortaya çıktı. Bu dönemde, Pakistan'da kamuoyundaki hakim görüş, stratejik derinlik siyasetinin, ABD hükümetinin Taliban'ı yok etme kararı almasından dolayı devam ettirilemeyeceği yönünde idi.

ABD baskısı, Pakistan'ın Taliban'dan uzaklaşmasına yol açan en temel etken olsa bile, Pakistan hükümeti ve askeri kesimleri arasındaki ilişkide gerilim yaratan bu süreçte; birçok iç ekonomik ve siyasi hususta etkili oldu. İlk olarak, Pakistan, Taliban'ın Pakistan'dan gelen gıda ve petrol gibi ürünlerden faydalanmasına rağmen Pakistan'ın birçok talebine, özellikle kadınlara yönelik tutumlar konusunda, karşı direndiğine inanıyordu. İkincisi, Afganistan'ın, Pakistan otoritelerinden kaçan birçok bağnaz katilin sığınağı haline geldiğine inanılıyordu. Üçüncü sorunda kaçakçılık ile ilgiliydi. Pakistan'dan giden bir çok mal, kaçak bir şekilde Pakistan'a geri gönderildiği ve karaborsada satılarak yerel ithalatçılara ve üreticilere zarar verildiği düşünülüyordu.

Toparlarsak, 11 Eylül öncesinde, kamuoyunda dile getirilen bazı görüşler, ABD baskısı, siyasi ve ekonomik kaygıların bir araya gelmesi sonucunda, Taliban'a yönelik Pakistan siyasetinin, stratejik açıdan, çok net olmasa da, gözden geçirilmesi için uygun bir ortam hazırlamıştı. Bu farklı etkenler içinde, en güçlü yakınlaşma ve karşılıklı onama, elitlerin ve ABD'nin bakış açısı arasındaki ilişkide görülmekte olduğu iddia edilebilir. Bu karşılıklı onama, sadece dış politika veya Keşmir *intifadası* ve tek yönlü nükleer silahsızlanma gibi güvenlikle ilgili hususlarda değil, aynı zamanda sekülerleşme ve globalleşme gibi daha büyük kültürel ve ekonomik konuları da kapsamaktadır. Sonuçta, bu iki-benzer/kardeş perspektif, temel unsurlarıyla eşzamanlı olduğu farz edilen alternatif ve bütüncül bir siyaset programının çerçevesinin ve içeriğinin belirginleşmesinde etkili oldular. Bu siyaset ise apaçık bir şekilde, kamuoyunda, orta sınıf ve Cemaati İslâmî gibi partilerce dile getirilen, ve ne Keşmir meselesinin geri plana atılmasını ne de neo-liberal söyleme tümden kapılmayı salık veren, Taliban'a karşı dikkatli ve mesafeli bir siyaset izlenmesi yönündeki tasarıların içeriğinden farklıydı.

II
"Sonsuz Özgürlük Operasyonu": 'Ulusal Çıkar've Gereklilik

11 Eylül öncesinde, kökten bir rejim değişikliği için baskılar biriktiği halde, bu dönüşüm esas olarak İkiz Kuleler ve Pentagon'a yönelik tarih-yapıcı olağanüstü olayların sonrasında gerçekleşti. Bu tarihe kadar, Müşerref'e yönelik, özellikle elitlerden gelen eleştiriler, Müşerref'in radikal İslâm'ın tüm biçimlerine

karşı daha katı olması, Taliban'a ve mücahit gruplara karşı mesafesini yeterince koyması gerektiği ile sınırlı olduğunu belirtmek gerekiyor.[13] Buna karşın, hükümetin içinden ve dışından destekçileri ise Müşerref'in sayısal, askeri güç ve hareketlilik olarak büyük güç atfedilen gruplarla doğrudan doğruya karşı karşıya gelmeme yönündeki dikkatliliğini destekleyip, onaylıyorlardı. Bu dönemde, üst düzey askeri komutanlar arasında kökten bir siyaset değişikliğini hızlandıracak bir uzlaşma ortaya çıkmadı. Aynı şekilde, Pakistan'ın uluslararası arenadaki konumu çoğunlukla aynı kalmıştı: Amerika kaynaklı ekonomik ambargo, tıpkı demoklesin kılıcı gibi sallanan terörist devlet ilan etme tehdidi gibi devam ediyordu. Müşerref, kendisini iktidarı kanun dışı yollardan zorla ele geçiren bir lider olarak tarif eden Batı'dan açık bir meşruiyet bulma konusunda başarısızdı. Pakistan hâlâ, Commonwealth'ten dışlanmış halde bekliyordu.

Müşerref rejimine yönelik tavır, Amerika'nın Taliban'a yönelik savaşının başlangıcında, aniden ciddi bir şekilde değişti, Müşerref "İslâmcı teröre ve militanlığa" karşı bir hayalet avcısı olarak yeniden keşfedildi. Müşerref'in, Bush'un "ya bizimlesiniz ya da bize karşı" ültimatonuna karşı sergilediği uzlaşmanın neredeyse anında verilmiş bir cevap olduğu bilinen bir gerçek. Daha sağlam müzakerelerin gerçekleşmesini sağlayacak dikkatli bir düşünmeye yetecek kadar zaman geçmedi bile. Tam tersine, Pakistan'ın "teröre karşı savaşta" öncü devlet konumuna yerleşmesi bir tür emrivaki ve oldubitti olarak yaşandı. İktidar araçları ise Taliban'ın tamamen yok edilmesi yolunda gösterdikleri adanmışlığı, kaçınılmazlık ve zorunluluk söylemine sığınarak meşrulaştırmaya çalıştılar. Bu söylem, "Pakistan'ın ulusal çıkarlarını" korumanın yegane yolu olarak gösterildi ve Müşerref'in konuşmalarında yüceltildi. Savaş, son derece depolitik ve garip ifadelerle anlatıldı: "Bu operasyonun kısa süreceği konusunda güvenceler aldım. Hedefler belirlenmiş olmalı ve başka ikinci bir şeye zarar verilmemelidir. Bu eylemin, hedeflerinin belli olduğundan eminim."[14]

Farklı bir senaryonun sonuçlarını, yani Pakistan ve Müşerref'in emperyal hegemon gücün dikte ettiklerine karşı direndiği alternatif bir senaryonun neye mal olacağını ve onlara neyi kaybettireceğini herhangi bir kesinlikle bilmek oldukça zor. Fakat bu aşamada, hükümet ve bazı elitlerin dile getirdikleri etrafında, Pakistan'ın ABD ile işbirliğini reddettiği bir durumun sonuçlarını tasvir eden derli toplu bir sentez geliştirildi ve bu bir tür kıyamet senaryosu olarak gündeme getirildi. "The Friday Times" editörü Najam Sethi'nin yorumları bunların bir örneğidir: "Eğer Pakistan (işbirliğini) reddederse, Amerika'nın Pakis-

13 - Benzeri bir görüş Amerikan kaynaklarında da dile getirildi. K. Katzman, 11 Eylül öncesinde Pakistan'ın Taliban konusunda Amerika ile işbirliği yapma yönünde oldukça yavaş hareket ettiğini söylemiştir. *Report for Congress, Afghanistan: Current Issues and U.S. Policy Concerns*, 13 Haziran 2002.

14 - Müşerref'in düzenlediği basın toplantısında sarf ettiği sözler, *The Independent*, 9 Ekim 2001.

tan'a aniden saldırmasını, Pakistan'ı ekonomik bir felakete ve siyasi bir anarşiye sürüklemesini engelleyecek çok az şey vardır. Bu durumda, Pakistan, nükleer programını bölgede geliştirme konusunda iyimser olamaz, askeri güçleri dağılır ve General Müşerref'in kişisel ve siyasi geleceği garanti edilemez." Sethi büyük bir el çabukluğuyla oldukça nahoş bir topyekün misillemeyi öne çıkarırken, hükümet çevreleri de böyle bir durumda ABD'nin Hindistan'a Pakistan'ın nükleer üslerine "önleyici saldırı" adı altında saldırı düzenlemesi için cesaret verip destekleyeceği iddiasıyla beraber, "stratejik varlıklarımıza" yönelik tehditler meselesini sürekli olarak gündeme getiriyordu.

Bu kıyamet günü senaryosunun geçerliliğini değerlendirmeye çalışırken, bu senaryonun destekçilerinin; Pakistan'ın gerek Afganistan'la olan 1400km'lik sınırı yüzünden gerekse Afganistan ve Afgan sorunu hakkında elinde bulundurduğu kapsamlı gizli bilgilerden dolayı Amerika'nın savaşındaki önemli pozisyonunu yeterince anlamadıkları gerçeğine dikkat etmek gerekiyor. Müşerref'in belirttiği gibi, Pakistan, hava üssünü 'araştırma ve kurtarma misyonu'nu gerçekleştirmek için kullandırma gibi "lojistik destek" sağlayarak, gizli istihbarat bilgilerini paylaşarak ve hava sahasını kullanıma açarak savaşı destekleyeceği konusunda söz vermiştir. Bu "hizmetlerin" özellikle de istihbarat bilgilerinin paylaşımının göz ardı edilemez önemi kabul edildiği halde, kıyamet senaryosu yandaşları, Amerika'nın savaştaki hedeflerine, Pakistan'da ekonomik, siyasi ve kurumsal bir çöplük oluşturarak nasıl ulaşabileceğini açıklayamamışlardır. Aynı şekilde, Müşerref rejimini toptan devirmek suretiyle Amerika destekli bir rejim değişikliği ihtimali, imkansız olmasa bile, gerçekten çok sahte ve zayıf bir ihtimal gibi durmaktadır. Politik muhalefetin dağınık oluşunun yanı sıra, Pakistan ordusunun geleneksel dayanışma ve birbirini destekleme özelliği sebebiyle, böyle bir ortamda hem alternatif hem de aynı derecede etkili bir liderliğin, savaş planına halel getirmeden nasıl başarılabileceği ciddi bir sorundur. Amerika güdümlü savaş koalisyonun Afganistan'da kalıcı gibi görünmesi, Amerikan askerlerinin masum Afgan köylülerine karşı acımasızlıklarının artmasıyla raporlara geçen sivil kaybının çoğalması, Müşerref'in görece olarak daha kansız bir operasyon hesabını altüst etmiş gibi görünüyor. Aynı zamanda, Pakistan'ın savaşa katkısı da başta hedeflendiğinden çok fazla oldu. Rumsfeld'in kısa bir zaman önce yaptığı açıklamaya göre Pakistan ordusu, sınırı korumak ve yüzlerce el-Kaide militanını yakalamak için 100.000 asker sağladı. Ayrıca, Pakistan gizli istihbarat örgütünün, FBI ile yakın işbirliği yaparak araştırmalar yaptığı ve genelde ayrım gözetmeksizin tutuklamalara gittiği şeklinde raporlar ortaya çıktı.[15]

15 Robert Fisk, *The Independent*, 8 Agustos 2002.

III
Savaşın Yok Ettikleri

Müşerref yönetiminin rejim değişikliğini ancak bu süreçte yapılmış olan ikincil ve geniş yelpazedeki niteliksel ve niceliksel değişikliklere bakarak anlamak mümkündür. Bazı durumlarda bu değişiklikler doğrudan Pakistan'ın "terörle savaştaki" rolünden kaynaklanıyorken bazı durumlarda ise bunlar, yeni eğilimlerin yoğunlaşmasının ve derinleşmesinin bir işareti olarak ortaya çıktı. Toparlamak gerekirse, bu siyaset programının Amerika ve Pakistan elitleri tarafından 11 Eylül'den önce hazırlanmış olup olmadığı tartışmaya açıktır ve Pakistan elitleri şimdilerde ekonomik, kültürel ve dış siyaset alanlarında bunu uygulama çabası içinde. Diğer yandan, bu programın uygulanması, özellikle siyaset ve ekonomiyle ilgili yönleri, 11 Eylül'den sonra Müşerref yönetiminin yaptığı hasadın bir yan-ürünüdür. Pakistan'ın terörist bir devlet olma ihtimalinden "teröre karşı savaşta" kilit bir rol oynayan aktöre dönüşmesi, 11 Eylül'den önce neredeyse tamamen izole edilmiş askeri bir rejimin evvela uluslararası siyasi arenada meşruiyet kazanması süreciyle yaşandı. Uluslararası desteğin artmış olması, Müşerref'in siyasi arenayı daha önce eşi görülmemiş bir şekilde yeniden şekillendirmesinde önemli bir rol oynadı. Pakistan'da Ekim 2002'ye kadar demokratik kuralların yeniden hakim kılınacağı vaadine rağmen, Müşerref oldukça radikal anayasal değişiklikler önerdi. Öncelikle, şu anda yürütmekte olduğu devlet başkanlığının yetkilerinde değişiklikler yaparak, devlet başkanlığını mutlak bir tek-güce dönüştürdü. Devlet başkanına sağlanan ayrıcalıklar arasında; başbakanı ve kabinesini tayin etme ve görevden alma, meclisi feshetme, genelkurmay başkanını ve valileri atama yetkileri yer almaktadır. Ayrıca, bu değişiklikler başbakana değil devlet başkanına karşı sorumlu olan milli güvenlik kuruluna da kalıcı bir yapısal görev/işlev vermektedir. Bütünlük içinde ele alındıklarında önerilen değişikliklerin varolan depolitizasyon sürecine hizmet ettiği ve bunu hızlandırmakta olduğu görülür. Bu nedenle, yazının başında yer verilen Bush'un ifadesine karşı bir ironi olarak, terörün sadece askeri bir rejimi kalıcı kılmakla kalmadığı aynı zamanda, koyu bir paternalizmin yerleşikleşmesi sürecine katkıda bulunduğu söylenebilir.

Teröre karşı savaşta aktöre dönüşme sürecinde ikinci gelişme, 11 Eylül sonrası dönemde, Müşerref yönetiminin, uluslararası finans kuruluşları tarafından farklı şekillerde desteklenmesi oldu. Bu bağlamda, en son 1999 Ekim darbesinde cezalandırma amacıyla tekrar uygulanmaya başlanan yaptırım dahil olmak üzere ABD kaynaklı yaptırımların kaldırılması en önemli gelişme oldu. Eylül 2001'de Bush yönetimi Pakistan'ın nükleer denemelerinden dolayı maruz kaldığı tüm yaptırımları kaldırdı. Aynı şekilde Ekim 2001'de "demokratik yönetim'e" müdahale dolayısıyla konan tüm müeyyidelerin kaldırılmasına müsaade edildi ve milyonlarca dolarlık mali yardım sözü verildi. Şubat 2002'de

Bush, Pakistan'ın "Sonsuz Özgürlük operasyonunda ABD güçlerine yardım ettiği için ortaya çıkan maliyete"[16] karşılık ek bir yardım yardım yapılmasını önerdi. Washington tarafından başlatılan bu girişimler başta IMF, Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası olmak üzere, uluslararası finans kuruluşlarının katkılarıyla, (375 milyon dolara yakın borcun geri ödeme takvimin yeniden düzenlemesi de dahil olmak üzere), güçlendirildi. Bu çabalara, endüstriyel yatırımlar için kaynakların artırılması, kalkınma için hibe, insani yardım gibi desteklerin yanı sıra, Japonya dahil olmak üzere bazı ülkelerde ticari ayrıcalık anlaşmaları yaparak katkıda bulundular.

Üçüncüsü, Taliban ve mücahit gruplarla bağlantıların tasfiyesi ve ABD'nin bölge ile yoğun ilişkisiyle beraber, Müşerref rejimi modernleştirme ve sınırlı laikleştirme girişimlerini sosyal-kültürel alanda daha da güçlendirdi ve yoğunlaştırdı. Müşerref rejimi, ayrımcılık ve dini, siyasete alet etme suçlamasıyla, radikal dini hareketleri 11 Eylül öncesinde de kötülemesine ve eleştirmesine rağmen, Pakistan'ın "ılımlı ve modern İslâm devleti" olma söylemi 11 Eylül sonrasında yoğunlaştı ve kendisine bir karşılık buldu. Bunu sağlamak ve radikal yaklaşımların güçlenmesini engellemek için uygulamaya sokulan tedbirlerden en önemlisi ise, Aralık 2001'de medreselerin eğitim müfredatlarını, mevcut "modern" eğitim kurumlarında verilen eğitimin müfredatına uygun bir şekilde yeniden düzenleme girişimi oldu. Devletin zorunlu eğitimi herkese ulaştırabilmekte başarısız olduğu bir ortamda, ve Sovyet karşıtı kampanyaların olduğu dönemde Ortadoğu ülkelerinden gelen büyük yardımlarla, sayısal olarak büyük bir patlama yaşayan medreseler bugün 600 bine yakın öğrenciye eğitim, gıda ve barınak imkanı sağlamakta. Batılı gözlemciler tarafından, İslâmcı militanlığın üretildiği ve yaygınlaştırıldığı kötülük yuvaları olarak görülen medreselerin temel özelliği dini eğitimi oldukça muhafazakâr bir içerikle sunmaları ve müfredatlarını genişletmeye karşı direniş sergilemeleridir. Fakat hükümette, istediği amaca ulaşmak için tüm gücünü kullanmakta ve bunun yanında, bu süreci hızlandırmak için dışardan yardım almaktadır. Buna rağmen, dayatılan sürece bir tepki olarak görülen ve her geçen gün yabancılara ve Hıristiyan azınlığa karşı sayısı artan saldırılar, modernleştirme siyasetinin altını oyduğu gibi, yabancı yatırımcıların güvenli ortam bulma arayışından dolayı ekonomik alanda elde edildiği düşünülen avantajların da fiilen etkili olmasını engellemektedir.

Dördüncüsü, dış siyaset alanında, mücahit gruplara karşı uygulanan dışlama, bazı durumlarda suçlama ve cezalandırma, Pakistan'ın Keşmir sorununda izlediği siyasetin üzerinde olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Batı'nın, ve özellikle Amerika'nın, "sınır-ötesi terörizme" son vermesi yönünde Pakistan'a sürek-

16 K.A. Kronstadt, *Issue Brief for Congress Pakistan-U.S. Relations*. (The Library of Congress, 16 Temmuz 2002).

li olarak yaptığı baskı ve uyarıların sonucunda, Pakistan, bugünkü ortamda, daha önceden Keşmir'in kendi kaderini tayin mücadelesine sağladığı siyasi, diplomatik ve moral destek konumundan tamamen vazgeçmiş durumdadır. Ayrıca, terörle mücadele söylemi, Hindistan'ın siyasetine cesaret vermiş ve yüz binlerce askeri, 7 ay boyunca sınıra yığıp zorlayıcı bir diplomasi kullanarak Pakistan'a karşı Keşmir sorununda inisiyatifi ele geçirmesine yol açmıştır. Her ne kadar ABD'nin uzun vadede amacı, Keşmirlilere sınırlı bir otonomi imkanı veren ve Hindistan işgali altındaki kısımla Pakistan arasındaki sınırı oluşturan Kontrol Bölgesi'nin (Güvenlik Sınırı/Kontrol Çizgisi) tanınması ve korunması olsa da Pakistan hükümetinin buna kamuoyunu ikna etmesi ve bunu meşrulaştırması oldukça zor görünüyor.

Toparlarsak; rejim değişikliği, bugün Amerikan dış politikasının en temel unsuru haline gelmiştir. Her ne kadar, rejim değişikliği çoğunlukla, dışardan zorlayıcı bir müdahale ile mevcut bir yapının yerinden edilmesi olarak şekillense bile, Pakistan'daki dönüşümü benzer bir şekilde tarif etmek mümkündür. Zor kullanma, iç ve dış siyasette önceliklerin emperyal güçlerle uzlaşma içinde radikal bir şekilde yer değiştirmesi, esas aktörler arasında gelişen/geliştirilen simbiyoz gibi ortak özellikler; gelişmeleri bir rejim değişikliği olarak tanımlamayı getirmektedir. Elbette ülke içinden değişik bazı toplumsal grupların desteği rejim değişikliği şeklinde bir tarifi zorlaştırmaktadır. Fakat bu dönüşümün, ülke içinde, diyalog veya mücadeleyle tasfiye, farklı grupların/bakış açılarının zayıflatılması şeklinde değil, olağanüstü uluslarası bir bağlamın getirdikleriyle beraber ortaya çıkan/çıkartılan bir cevap olması, bu şekilde tarif etmeyi gerektirmektedir. Zaten, yaşanan radikal dönüşümün, meşrulaştırılması kitle desteği gibi gerekçelerle değil, zorunluluk söylemi etrafında şekillenen bir "ulusal çıkar" propagandası ile gerçekleşti. Rejim değişikliğinin belirtileri, ülke içinde uygulanan siyasetin biçimi ve uluslararası alanda uygulanan siyasetin gözden geçirilmesi şeklinde her iki farklı alanı da içine almakta, fakat her durumda, tüm dönüşüm hakim hegemonik gücün ve oluşumun talep ettikleri çerçevesinde şekillenmektedir. Otonomi ve egemenlikle ilgili sorunlar daha da şiddetlenmekte ve keskinleşmektedir. Pakistan hükümetinin bugün geldiği durum, bir başka olası rejim değişikliği sürecinde, yani Irak ve Saddam Hüseyin, yol gösterici olacaktır.